

Το κείμενο δημοσιεύτηκε 1/07/2022 στο ιστολόγιο

www.areopagusbriefs.org

Σε τι βασίζεται η Ηθική; του Έραστου Φίλου

Η ηθική από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα ασχολείται με το ερώτημα, ποιες ανθρώπινες πράξεις είναι αποδεκτές και ορθές και ποιες είναι ανάρμοστες και λανθασμένες.

Σε θέματα ηθικής σπάνια υπάρχει συμφωνία απόψεων στην εποχή μας. Ένα πρόσφατο παράδειγμα είναι η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου στις Ηνωμένες Πολιτείες σχετικά με τη νομιμότητα των αμβλώσεων που προκάλεσε ισχυρές αντιδράσεις. Είναι αναγκαίο, συνεπώς, να ερευνήσουμε πού βρίσκεται δομημένος ο ηθικός νόμος. Υπάρχει τέτοιος νόμος; Πού στηρίζεται; Στην ύλη που ερευνάται επιστημονικά ή στην κοινωνική συναίνεση που θεσπίζεται από ανθρώπινα συστήματα και

την κοινωνία γενικά; Αν πρόκειται για έναν απόλυτο νόμο, όπως πιστεύουν οι χριστιανοί, βρίσκεται τότε δομημένος στην ύπαρξη και φύση ενός προσωπικού Θεού;

Πολλοί συνάνθρωποί μας υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν απόλυτες αλήθειες και ότι ο ηθικός νόμος δεν ισχύει για όλους αντικειμενικά, συχνά όμως, ειδικά όταν έρχονται αντιμέτωποι με το ανείπωτο κακό, εκφράζονται σαν να υπάρχει κάτι που παραπέμπει σε μια αντικειμενική ηθική. Το παράδειγμα του εκτελεστικού διευθυντή της Διεθνούς Αμνηστίας, όταν μοιράστηκε μια λίστα «μη-ανεχόμενων πράξεων» με πιθανούς δωρητές της οργάνωσης αυτής είναι χαρακτηριστικό για την περίπτωση αυτή¹:

Πιστεύω ότι μοιράζεστε τη βαθιά πεποίθησή μου ότι υπάρχουν όντως κάποια ηθικά απόλυτα. Όσον αφορά βασανιστήρια, δολοφονίες που κυρώνονται από κυβερνήσεις, και 'εξαφανίσεις' – δεν υπάρχουν χειρότερα κακά. Στρέφονται εναντίον όλων μας.

Φαίνεται πως κάθε άτομο έχει μια εσωτερική αίσθηση περί σωστού και λάθους που ελέγχει σκέψεις, πράξεις και λόγια. Αυτοί που δεν είναι χριστιανοί έχουν τον ηθικό νόμο του Θεού «γραμμένο στις καρδιές τους», γράφει ο απόστολος Παύλος (Ρωμ. 2/15).

Ο εξέχων Αμερικανός ανθρωπιστής και σκεπτικιστής Πωλ Κουρτς θέτει το πρόβλημα ως εξής: «Το βασικό ερώτημα σχετικά με τις ηθικές αρχές αφορά στην οντολογική τους βάση. Αν δεν προέρχονται από τον Θεό ή δεν εδράζονται σε κάποιο υπερβατικό επίπεδο, είναι καθαρά εφήμερες;»² Στις κοινωνίες της Δύσης σήμερα, το ηθικό πρότυπο που ισχύει για όλους αμφισβητείται.

Ας τα πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Θεωρητικά υπάρχουν τρεις δυνατότητες στις οποίες μπορεί να στηριχθεί η ηθική: πρώτον, στους νόμους της ύλης που ερευνά η επιστήμη – και ειδικά τους βιολογικούς νόμους· δεύτερον, στην

¹ John Healy, Επιστολή συγκέντρωσης χρημάτων της Διεθνούς Αμνηστίας, 1991, αναφ. William Lane Craig και Walter Sinnott-Armstrong, *God? The Great Debate*, New York: Oxford University Press, 2004, σ. 18.

² Paul Kurtz, *Forbidden Fruit*, Buffalo: Prometheus, 1988, σ. 95.

κοινωνία και στα συστήματα εξουσίας που διέπουν τη συμβίωση των ανθρώπων και τρίτον, στη θρησκεία η οποία προϋποθέτει τον Θεό ως ηθικό νομοθέτη.

Α΄ Η υλιστική άποψη

Η άποψη ότι καθολικές, αντικειμενικές ηθικές αξίες βρίσκονται θεμελιωμένες στην ύλη. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ηθικές αξίες είναι απλά το αποτέλεσμα μιας φυσικής και βιολογικής εξέλιξης όπως τα έμβια όντα και οι φυσικές και χημικές διαδικασίες σ' ολόκληρο το σύμπαν. Είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς, εκ πρώτης όψης, πώς η ύλη χωρίς νου θα μπορούσε να φέρει σε ύπαρξη αυτό που ονομάζουμε ζωή και ειδικά αυτό που θεωρούμε «ηθική συνείδηση». Κάποιοι υλιστές «λύνουν» το πρόβλημα αυτό, απλά με το να αρνούνται πως υπάρχουν ηθικοί νόμοι. Όμως, υλιστικές θεωρίες υπάρχουν πικοίλες.

Η θεωρία του Κοινωνικού Δαρβινισμού, με κύριο δόγμα την επιβίωση των ισχυρότερων, επινοήθηκε από τον Herbert Spencer, αιχμαλωτίστηκε από την ιδεολογία του Χίτλερ και χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει την εξαφάνιση έξι εκατομμυρίων Εβραίων στην εποχή του ναζισμού. Όμως, δημόσια κατακραυγή απαξίωσε μοιραία την θεωρία αυτή.

Η θεωρία της Κοινωνιοβιολογίας (με υπερασπιστές τον Francis Crick, Jacques Monod, Edward O. Wilson και Richard Dawkins) διαφέρει και είναι πιο περίπλοκη από την θεωρία του κοινωνικού δαρβινισμού και μπορεί να θεωρηθεί ως η επικρατέστερη εξήγηση ηθικών αξιών με βάση τον υλισμό. Ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος εξαρτάται από τα γονίδια του τα οποία προκαθορίζουν και τη βιολογική του φύση. Η όποια ηθική συμπεριφορά των έμβιων όντων βασίζεται στα γονίδια, αν και προφανώς, ο πρωταρχικός σκοπός των γονιδίων είναι να αναπαράγουν τον εαυτό τους. Συναντάμε εδώ όμως μια εμφανή δυσκολία: Εάν τα γονίδια ενός ανθρώπου προκαθορίζουν και ελέγχουν την ηθική του συμπεριφορά, τότε πώς εκείνος μπορεί να κατηγορηθεί για τυχόν λάθη του ή να επαινεθεί για τυχόν καλές πράξεις; Αν η ανθρώπινη συμπεριφορά βρίσκεται προγραμματισμένη στα «εγωιστικά γονίδια» (όπως

τονίζει ο Ντόκινς στο βιβλίο του «Το Εγωιστικό Γονίδιο»³), τότε πώς εξηγείται η ανιδιοτελής και αλτρουιστική συμπεριφορά που παρατηρούμε στους ανθρώπους;

Έτσι οι E. O. Wilson και Michael Ruse τονίζουν: «Η βάση της ηθικής δεν βρίσκεται στο θέλημα του Θεού». Η ηθική είναι «μια ψευδαίσθηση που εξαπλώνεται μέσω των γονιδίων μας και μας κάνει να συνεργαζόμαστε»⁴. Για κάποιο ανεξήγητο λόγο, θεωρούν οι επιστήμονες αυτοί, ότι οι άνθρωποι απλώς «λειτουργούν καλύτερα αν εξαπατηθούν από τα γονιδιά τους να πιστέψουν ότι υπάρχει μια απρόσωπη αντικειμενική ηθική που τους δεσμεύει, στην οποία όλοι πρέπει να υπακούουν». Με άλλα λόγια, η εξέλιξη εφαρμόζει ένα είδος καλοήθους εξαπάτησης που μας ωθεί να είμαστε καλοί ο ένας απέναντι στον άλλον. Αν είναι η φυσική επιλογή ο λόγος που είμαστε καλοί, πρέπει η ίδια να είναι και ο λόγος που είμαστε κακοί. Και αυτό υποστηρίζει το βιβλίο με τίτλο «Δαιμονικά αρσενικά: Οι πίθηκοι και η προέλευση της ανθρώπινης βίας». Οι συγγραφείς του στοχεύουν στη βιβλική διδασκαλία του «προπατορικού αμαρτήματος», επιμένοντας ότι ακόμη και οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου δεν είχαν καμία σχέση με το ηθικό «κακό» -- απλώς δείχνουν ότι η προδιάθεση για τη βία «είναι γραμμένη στη μοριακή χημεία του DNA» μας. Δηλαδή, τα γονιδιά μας μας παρότρυναν να την πράξουμε⁵!

Μια άλλη εξήγηση που δίνεται από τους υλιστές είναι ότι η ηθική είναι αποτέλεσμα ανθρώπινων ενστίκτων. Οι ηθικές αξίες είναι αντικειμενικές και καθολικές επειδή βασίζονται στο ένστικτο που είναι κοινό σε όλη την ανθρωπότητα. Σαφώς, το ένστικτο είναι κάτι πολύτιμο. Το κλάμα ενός μωρού είναι ικανό να ξυπνήσει τη μητέρα του από βαθύ ύπνο. Η μητέρα-κότα προστατεύει ενστικτωδώς τους

³ Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1976· βλ. και Robert Wright, *The Moral Animal: Evolutionary Psychology in Everyday Life*, Νέα Υόρκη: Vintage, 1994· επίσης Leonard D. Katz, επιμ., *Evolutionary Origins of Morality*, Νέα Υόρκη: Norton, 1998, αναφ. Nancy R. Pearcey, *Total Truth. Liberating Christianity from Its Cultural Captivity*, Wheaton: Crossway, 2005, σ. 208-209.

⁴ E. O. Wilson και Michael Ruse, «The Evolution of Ethics», στο *Religion and the Natural Sciences: The Range of Engagement*, J. E. Hutchingson (επιμ.), Orlando: Harcourt & Brace, 1991, σ. 310· E. O. Wilson και Michael Ruse, “Moral Philosophy as an Applied Science”, στο *Philosophy* 61 (1986), σ. 179, αναφ. Nancy R. Pearcey, ομ. σ. 208-209.

⁵ Richard Wrangham και Dale Peterson, *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*, Νέα Υόρκη: Houghton Mifflin, 1996, αναφ. Nancy R. Pearcey, ομ. σ. 208-209.

νεοσσούς της κάτω από τα φτερά της, όταν αντιλαμβάνεται ένα γεράκι να τα απειλεί. Αλλά από μόνο του ένα ένστικτο δεν είναι επαρκές ως βάση αντικειμενικών ηθικών αξιών. Υπάρχουν πολλά ένστικτα και το πρόβλημα είναι ότι μερικές φορές συγκρούονται μεταξύ τους. Ας υποθέσουμε ότι καθόμαστε στο σπίτι όταν ξαφνικά ακούμε έξω αγωνιώδεις, διαπεραστικές κραυγές να καλούν «βοήθεια». Νιώθουμε την ενστικτώδη παρόρμηση να τρέξουμε να σώσουμε κάποιον που βρίσκεται σε ανάγκη. Την ίδια όμως στιγμή το αντίθετο ένστικτο της αυτοσυντήρησης μάς προτρέπει να μην ανακατευτούμε σε μια κατάσταση που μπορεί να αποδειχθεί επικίνδυνη για μας. Πώς να αποφασίσουμε ποιο είναι το καθήκον μας; Όταν τα ένστικτα συγκρούονται μέσα μας, χρειαζόμαστε κάτι περισσότερο που θα μας κινήσει να αντιδράσουμε με τον σωστό τρόπο και ικανοποιητικά.

Πολλοί επιστήμονες δεν πιστεύουν ότι η επιστήμη φθάνει στα όριά της, όταν καλείται να εξηγήσει κάτι που ξεπερνά τις ικανότητες της. Η επιστήμη ερευνά το «πώς», δηλαδή τους νόμους και τους μηχανισμούς που συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε «φύση». Δεν μπορεί να μας παρέχει απαντήσεις για το «γιατί» των νόμων, τον σκοπό τους δηλαδή. Εδώ βλέπουμε την επιστήμη να φτάνει στα όριά της, επειδή το όποιο «γιατί» δεν υπάγεται στους νόμους της φυσικής, αλλά της μεταφυσικής. Τα θέματα ηθικής υπάγονται, όπως δίδασκαν και οι αρχαίοι φιλόσοφοι, στη σφαίρα της μεταφυσικής. Γι' αυτό τον λόγο, κάθε εγχείρημα να στηρίξουμε την ηθική μας στους φυσικούς νόμους μπορεί να αποβεί μάταιο.

Β' Η ηθική ως ανθρώπινο κατασκεύασμα

Η θεωρία αυτή εξηγεί την ανθρώπινη ηθική ως καθαρά κοινωνιολογικό φαινόμενο και αποτέλεσμα εξουσίας στην εξέλιξη της κοινωνικής ζωής της ανθρωπότητας και των θεσμών της.

Μια άποψη θεωρεί πως οι αρχές συμπεριφοράς αναπτύχθηκαν στην πορεία της εξελισσόμενης κοινωνικής ζωής και των θεσμών της ανθρωπότητας. Το κύριο μέλημα στη θεώρηση του Άγγλου φιλόσοφου *Τόμας Χομπς* ήταν το πρόβλημα της κοινωνικής και πολιτικής τάξης, δηλαδή πώς τα ανθρώπινα όντα θα μπορούσαν να ζήσουν μαζί ειρηνικά έτσι ώστε να αποφεύγονται οι εμφύλιες συγκρούσεις. Ο Χομπς

υποστήριζε ότι το καθοριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης είναι ο εγωισμός ή η ορμή της αυτοσυντήρησής του, που αποτελεί μια απλή και αυτόνομη αρχή για την εξήγηση όλων των βουλητικών εκδηλώσεων, καταλήγοντας σε ένα εγωιστικό σύστημα. Συνεπώς υποστηρικτής αυτής της διδασκαλίας, βλέπουμε τον Χομπς να επαναλαμβάνει με νέους τεχνικούς όρους τη φιλοσοφία του Επίκουρου και να θεωρεί ως το μοναδικό δυνατό περιεχόμενο της ανθρώπινης βούλησης την ωφέλεια ή την βλάβη του ατόμου. Το κριτήριο ηθικής πράξης εξετάζεται καθαρά μέσα από ένα ωφελμιστικό και ψυχολογικό πρίσμα και το ηθικό κριτήριο αυτό τελικά δεν ανταποκρίνεται μόνο σε κάτι γενικά παραδεκτό, αλλά και στην ανάγκη να θεμελιωθεί η ηθική σε καθαρά εμπειρικές και όχι σε μεταφυσικές βάσεις. Ο Χομπς θέτει τα κριτήρια της ηθικής αξιολόγησης μέσα στον άνθρωπο και η εγκόσμια ευδαιμονία δεν έγκειται στην ηρεμία ενός ικανοποιημένου πνεύματος, επειδή δεν υφίσταται κανένας απώτερος μεταφυσικός σκοπός ή ύψιστο αγαθό. Κατά τον Χομπς, πρέπει να υπακούμε σ' έναν αυταρχικό ηγέτη (ένα άτομο ή μια ομάδα εξουσιοδοτημένη να αποφασίζει για κάθε κοινωνικό και πολιτικό ζήτημα)⁶ και να τηρούμε τους 'νόμους της φύσης', αναζητώντας την ειρήνη καταθέτοντας κάποια δικαιώματά μας και τηρώντας τις παρακαταθήκες μας, επειδή αυτές είναι το πιο σημαντικό όχημα μέσω του οποίου θεσπίζονται τα όποια δικαιώματα. Κατά τον Χομπς, ο άνθρωπος δεν έχει άλλη επιλογή από του να συσσωρεύει δύναμη για να διασφαλίζει την αυτοσυντήρησή του.

Σε αντίθεση με τον Χομπς, ο Ελβετός φιλόσοφος και συγγραφέας Ζαν-Ζακ Ρουσσώ θεμελιώνει το κοινωνικό συμβόλαιό του στο σύνθημα, 'ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος, και είναι παντού αλυσοδεμένος'. Ο Ρουσσώ πιστεύει πως η 'φυσική κατάσταση', η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο άνθρωπος πριν αναπτύξει κοινωνικές δομές, προσφέρει υλική αφθονία. Η ιδιοκτησία που είναι κοινωνικό δημιούργημα δεν ανήκει στην φυσική αυτή κατάσταση κι έτσι δημιουργεί ανισότητες. Η κοινωνία, χάρη στην ανάπτυξη της μεταλλουργίας και της γεωργίας που δημιούργησαν έναν καταμερισμό της εργασίας, επέτρεψε στους λίγους να εξουσιάζουν τους

⁶ Thomas Hobbes, *Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, μτφρ. Γ. Πασχαλίδης, Α. Μεταξόπουλος, Γνώση: Αθήνα, 2006.

πολλούς. Αυτή η ανισότητα θεσμοθετήθηκε μέσω ενός 'κακού συμβολαίου', στο οποίο είχαν δώσει οι πολλοί την συγκατάθεση τους. Για να αντιμετωπίσει τις συνέπειες αυτού του συμβολαίου, ο Ρουσσώ προτείνει ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο το οποίο θα φέρει ισότητα και θα απελευθερώσει τους ανθρώπους από την υποδεέστερη θέση τους⁷.

Σύμφωνα με τον Άγγλο οικονομολόγο και φιλόσοφο *Τζέρεμι Μπένθαμ*, σκοπός κάθε ηθικής ενέργειας και κοινωνικής οργάνωσης πρέπει να είναι «η μεγαλύτερη δυνατή ευτυχία για τον μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων», τοποθετώντας ως βάση της ηθικής έναν υπολογισμένο ηδονισμό που κατευθύνεται όχι από τα αισθήματα, αλλά από τη δύναμη της λογικής. Το άτομο εκτελεί ουσιαστικά τις πράξεις που το ενδιαφέρουν και είναι η ευχαρίστηση που βρίσκεται στη βάση της ηθικής. Ο Μπένθαμ θεωρείται ως πατέρας του *ωφελιμισμού*, του φιλοσοφικού ρεύματος που εξελίχθηκε σε νομική, ηθική και πολιτική βάση του οικονομικού φιλελευθερισμού και της κουλτούρας του καπιταλισμού. Η λογική της τιμωρίας, σύμφωνα με τον Μπένθαμ, συνίσταται στο ότι, όταν ένας εγκληματίας θεωρεί το έγκλημα ως έναν τρόπο μεγιστοποίησης της ευχαρίστησής του και ελαχιστοποίησης του πόνου του, η κοινωνία ανταποκρίνεται προκαλώντας του αρκετό πόνο ώστε να υπερτερεί της ευχαρίστησής του. Έτσι ο εγκληματίας αποτρέπεται από το να διαπράξει ξανά το έγκλημα.

Είναι πιθανό κάποιοι να δικαιολογήσουν ενέργειες που φαίνονται ανήθικες εάν η παραβίαση κάποιων ηθικών αρχών εξακολουθεί να μεγιστοποιεί τη χρησιμότητα. Ας υποθέσουμε ότι τιμωρούμε έναν αθώο για να αποτρέψουμε το έγκλημα ή για να αποδείξουμε την αποτελεσματικότητα της αστυνομίας, η ενέργεια αυτή θα μπορούσε να μεγιστοποιήσει τη χρησιμότητα συνολικά, αλλά θα εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει άδικα το άτομο. Επίσης, θα μπορούσε να υποδουλωθεί μια μειοψηφία για χάριν μιας πλειοψηφίας. Ενέργειες που φαίνονται ανήθικες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ηθικές κάτω από αυτή την άποψη. Βλέπουμε ότι ο ωφελιμισμός εκτιμά τους ανθρώπους μόνο και μόνο λόγω της χρησιμότητάς τους. Η τελική αξία

⁷ Βασίλης Λιανός, *Ο Ρουσσώ και το κοινωνικό συμβόλαιο*, 23 Δεκεμβρίου 2019, στον ιστότοπο <https://socialpolicy.gr/>, αναζήτηση 18/06/2022.

ενός ατόμου οφείλεται στη συμβολή του στην οικονομία. Έτσι, όσον αφορά τον ωφελιμισμό, χρειαζόμαστε έναν περαιτέρω τρόπο για να αποφασίσουμε τι είναι ηθικά σωστό ή λάθος, καλό ή κακό και γιατί.⁸

Από βιβλική σκοπιά, θα μπορούσαμε να αντιτείνουμε ότι δεν είναι τίμιος στόχος η κάθε ευχαρίστηση. Μερικοί άνθρωποι βρίσκουν ευχαρίστηση στο να προκαλούν πόνο σε άλλους ανθρώπους (σαδισμός), άλλοι σε σεξουαλική κακοποίηση παιδιών (παιδεραστία). Οι εγκληματίες συχνά περηφανεύονται και φαίνεται να απολαμβάνουν τα εγκλήματά τους, όπως παρατήρησε και ο ίδιος ο Μπένθαμ. Το να αναγάγει κάποιος την απόλαυση σε υπέρτατο αγαθό και στόχο ζωής είναι ένα είδος ειδωλολατρίας (Β' Τιμ. 3/4).

Μια άλλη σύγχρονη άποψη είναι η *θεωρία των συναισθημάτων* η οποία ισχυρίζεται ότι όλες οι ηθικές μας δηλώσεις δεν είναι παρά εκφράσεις συμπάθειας ή αντιπάθειας. Υποστηρίζει δε πως η ηθική γλώσσα απλώς εκφράζει ή προκαλεί κάποιου είδους συναισθήματα. Τίποτα που χαρακτηρίζεται από ηθικούς όρους δεν μπορεί καθαυτό να είναι αληθές ή ψευδές. Η ηθική γλώσσα απλώς βοηθά στο να εκτονωθούν κάποια συναισθήματά μας. ... Όταν κάποιοι διοργανώνουν διαμαρτυρία στους δρόμους ενάντια στον πόλεμο ή το παγκοσμιοποιημένο εμπόριο, σίγουρα εκφράζουν κάποια συναισθήματα. Αλλά θα ήταν υπερβολή να εκλάβουμε αυτά τα συναισθήματα και μόνο ως έκφραση της ηθικής τους.

Μια ευρέως διαδεδομένη ηθική άποψη στον δυτικό πολιτισμό σήμερα είναι ο *σχετικισμός* που υποστηρίζει ότι είναι οι κοινωνίες και τα άτομα που αποφασίζουν περί ορθού και λάθους και αυτά διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και από άτομο σε άτομο. Δεν υπάρχουν αντικειμενικές, καθολικές ηθικές αλήθειες – απλώς συμβάσεις για συμπεριφορά που δημιουργούνται από ανθρώπους για ανθρώπους και που υπόκεινται σε αλλαγές. Οι τρεις μορφές του σχετικισμού είναι:

⁸ R. Scott Smith, *In Search of Moral Knowledge: Overcoming the Fact-Value Dichotomy*, Downers Grove: InterVarsity Press, 2014, σ. 102.

Ο πολιτισμικός σχετικισμός

Στα πλαίσια ενός πολιτισμού το τι είναι σωστό χαρακτηρίζεται από τους ισχυρούς και τους επιφανείς στη δημόσια ζωή. Δεν αφορά μόνο απολυταρχικά οργανωμένες κοινωνίες μέσω ευρείας χρήσης του εργαλείου της προπαγάνδας. Και σε δημοκρατίες δυτικού τύπου δημόσια πρόσωπα (γνωστοί ως 'ινφλουένσερ') είναι σε θέση να επηρεάζουν, και πολλές φορές να καθορίζουν, τη γνώμη των πολλών και το τι θεωρείται σωστό και αληθές. Ο πολιτισμικός σχετικισμός εμφανίζεται σε δύο μορφές, την πολιτισμική εξάρτηση και τον εθνοκεντρισμό.

Αν η θεωρία της *πολιτισμικής εξάρτησης* ήταν ορθή, τότε αυτό θα σήμαινε ότι οι ηθικές απόψεις καθενός εξαρτούνται αναγκαστικά από τον πολιτισμό στον οποίο εκείνος είναι εμπεδωμένος και καθορίζονται από αυτόν. Υπό αυτή την έννοια πρέπει και οι απόψεις του Σωκράτη να ήταν πολιτισμικά προκαθορισμένες, αλλά ο Αθηναϊκός πολιτισμός τον καταδίκασε σε θάνατο για τις απόψεις του! Παρόμοια και οι μεταρρυθμιστές, οι προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης ανά τους αιώνες και ο Ιησούς Χριστός. Όλοι τους επέκριναν τις απόψεις των συγχρόνων τους (εντός του ίδιου πολιτισμού) και διακήρυτταν αυτό που οι ίδιοι υποστήριζαν ως αληθινό. Το ιστορικό γεγονός, ότι σε όλους αυτούς τους πολιτισμούς υπήρχε διαφωνία καταδεικνύει ότι η θέση της πολιτισμικής εξάρτησης των ηθικών αξιών δεν είναι ορθή. Όταν δύο μέρη του ίδιου πολιτισμικού υπόβαθρου διαφωνούν σχετικά με το ποια είναι η αλήθεια, ο μόνος τρόπος να λυθεί το ζήτημα είναι να προσφύγει κανείς σε κάποιο κριτήριο εκτός της κουλτούρας.

Όσον αφορά τον *εθνοκεντρισμό*, ο πολιτισμικός σχετικισμός υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει αντικειμενική ηθική αλήθεια. Όλες οι ηθικές απόψεις καθορίζονται πολιτισμικά και δεν υπάρχει κανένα αντικειμενικό πρότυπο βάσει του οποίου ένας πολιτισμός θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι οι ηθικές του πεποιθήσεις είναι πιο αληθινές από τις ηθικές απόψεις ενός άλλου. Ως εκ τούτου, για έναν πολιτισμό το να ισχυρίζεται ότι οι δικές του ηθικές πεποιθήσεις είναι αντικειμενικά αληθινές τον καθιστά επιεικώς μισαλλόδοξο, και στο πλαίσιο αυτό μια τέτοια μισαλλοδοξία είναι ασυγχώρητη. Επειδή, τουλάχιστον από σεβασμό προς το άγνωστο, ένας πολιτισμός θα πρέπει να είναι ανεκτικός ως προς τις ηθικές απόψεις τρίτων.

Το βασικό γνωσιολογικό ερώτημα που προκύπτει εδώ είναι το εξής: Υπάρχει το πραγματικά σωστό και λάθος, έτσι ώστε μια ηθική πεποίθηση, ή μια πράξη, να είναι λάθος ή σωστή, ανεξάρτητα από εμάς και τον πολιτισμό μας; Υπάρχει αντικειμενικό πρότυπο ηθικής στο οποίο πρέπει να υποτάσσονται όλοι, από όποια κουλτούρα κι αν προέρχονται; Ή μήπως η ηθική δεν είναι τίποτα περισσότερο από την υποκειμενική γνώμη του καθενός ή της κάθε κουλτούρας;

Ο κοινωνικός συμβατισμός

Σε συμβατικές κοινωνίες όπως αυτή του Τρίτου Ράιχ, ναζιστικοί νόμοι αποτελούσαν το ηθικό υπόβαθρο, καθιστώντας έτσι εφαρμόσιμη την κτηνωδία του Άουσβιτς. Εντός της τότε γερμανικής κοινής γνώμης, ποτέ δεν θεωρήθηκε καταδικαστέα πράξη το Ολοκαύτωμα επειδή η πλειονότητα της κοινωνίας αυτής συμφωνούσε με την ιδεολογία του Καθεστώτος. Αργότερα, στις δίκες της Νυρεμβέργης, πολλοί από τους δράστες επικαλέστηκαν τους ισχύοντες νόμους και ότι οι ίδιοι απλώς 'εκτελούσαν διαταγές'. Σε τελική ανάλυση, ο συμβατισμός αποδεικνύεται ως θέμα εξουσίας και όχι ηθικής. Απ' όπου κι αν φυσά ο άνεμος, η θέληση της πλειοψηφίας είναι αυτή που καθορίζει τι είναι νόμιμο και ηθικό. Σαν μια συμμορία νταήδων που εξαναγκάζει σε υποταγή αυτούς που τολμούν να εναντιωθούν, έτσι και ο συμβατισμός επιβάλλει τις προτιμήσεις του σε όλους με το να ορίζει τον εαυτό του ως εξουσία⁹. Όπως ο πολιτισμικός σχετικισμός, έτσι κι ο συμβατισμός είναι ανεπαρκείς να ορίσουν το ηθικό.

Ο ηθικός υποκειμενισμός

Κατ' αυτή την άποψη τα ήθη καθορίζονται από το ίδιο το άτομο. Θεωρείται ηθικό αυτό που κάποιος κάνει αν ο ίδιος το θεωρεί σωστό. Το άτομο επιλέγει ποια μέρη της κοινωνικής σύμβασης θα ακολουθήσει, ποια θα τροποποιήσει και ποια θα αγνοήσει. Όμως, μπορούν τα συμφέροντα ενός ατόμου να υπερσχύουν αυτά των άλλων;

⁹ Doug Powell, *Guide to Christian Apologetics*, Nashville: B&H Publishing Group, 2007, σ. 77.

Είναι κακό να διαπράττει κανείς φόνο σε ένα έρημο νησί μόνο όταν κάποιος άλλος το γνωρίζει;

Θα ήταν λάθος να ισχυριστεί κάποιος πως είναι εντελώς απαλλαγμένος από κάθε υποκειμενισμό, ειδικά όσον αφορά τις ηθικές κρίσεις του. Όλοι μας επηρεαζόμαστε από το πολιτισμικό υπόβαθρό μας και από την προσωπικότητα και τις προηγούμενες εμπειρίες μας. Γι' αυτό και προσπαθούμε να φανούμε αντικειμενικοί, «βλέποντας και την άποψη του άλλου». Όμως, αν η ηθική είναι υποκειμενική, δηλαδή καμία πράξη δεν θα θεωρείται σωστή ή λαθεμένη, αυτό δεν θα υποβίβαζε κάθε μας κρίση σε θέμα γούστου;

Επίσης, ο υποκειμενισμός αναιρεί κάθε ιδέα (ηθικής) προόδου! Μια υποκειμενική ηθική καταργεί την ιδέα κοινωνικής προόδου και στη ζωή; Η έννοια της προόδου συνεπάγεται ένα εξωτερικό ηθικό πρότυπο με το οποίο όχι μόνο μπορεί να αναμετρηθεί μια παρούσα ηθική κατάσταση ως «καλύτερη» από την προηγούμενη. Χωρίς ένα τέτοιο πρότυπο, κανείς δεν θα μπορούσε π.χ. να καταδικάσει κοινωνίες όπου επικρατεί ο κανιβαλισμός ως οπισθοδρομικές. Βλέπουμε πώς ο υποκειμενισμός αυτοδιαψεύδεται.

Καταλήγοντας στη συζήτηση αυτή περί σχετικισμού, διαπιστώνουμε ότι εφόσον δεν υπάρχει απόλυτη ηθική, δεν πρέπει να υπάρχουν δικαιώματα ή λάθη που μπορούν να απαιτηθούν αντικειμενικά και συνεπώς κανείς δεν πρέπει να επιβάλει τις ηθικές του απόψεις στους άλλους. Αν τα πράγματα έχουν έτσι, πώς οι υποστηρικτές του σχετικισμού απαιτούν σεβασμό απέναντι σε μια αρχή που δεσμεύει όλους στο να μη επιβάλλουν τις ηθικές απόψεις σε άλλους, όταν οι ίδιοι δεν τις σέβονται; Κατανοούμε την αντίφαση στο όλο εγχείρημα!

Τέλος, οι οπαδοί του σχετικισμού δυσκολεύονται να εφαρμόσουν τη θεωρία τους στην πράξη με συνέπεια. Στο βιβλίο του «Μπορούμε να είμαστε καλοί χωρίς τον Θεό;»¹⁰ ο Paul Chamberlain περιγράφει μια διασκεδαστική ιστορία που όμορφα

¹⁰ Paul Chamberlain, *Can We Be Good Without God? A Conversation about Truth, Morality, Culture and a Few Other Things That Matter*, Downers Grove: InterVarsity Press, 1996, σ. 50-51.

απεικονίζει τον προβληματισμό του σχετικισμού. Φοιτητής φιλοσοφίας έγραψε ένα καλά δομημένο και όμορφα παρουσιασμένο δοκίμιο, στο οποίο υποστήριζε ότι δεν υπάρχουν αντικειμενικές ηθικές αρχές ή πρότυπα στη όπως η δικαιοσύνη ή η αξιοκρατία. Έβαλε το δοκίμιό του σ' έναν μπλε φάκελο και τον παρέδωσε στον καθηγητή. Ο καθηγητής το απέρριψε γράφοντας μάλιστα ένα σχόλιο: «Δεν μου αρέσουν οι μπλε φάκελοι». Ο φοιτητής, οργισμένος, εμφανίστηκε στο γραφείο του καθηγητή: «Δεν μπορείτε να κάνετε κάτι τέτοιο. Το δοκίμιό μου αξίζει έναν υψηλό βαθμό. Δεν μπορείτε να το απορρίψετε μόνο επειδή δεν σας αρέσει το χρώμα του φακέλου. Δεν είναι δίκαιο!» Ο καθηγητής τού απάντησε: «Είσαστε ο φοιτητής που έγραψε το δοκίμιο που υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν αντικειμενικά ηθικά πρότυπα δικαιοσύνης»; «Ναι», του απάντησε. «Τότε απλά επαναλαμβάνω», είπε ο εκπαιδευτικός, «ο λόγος που απορρίπτω το δοκίμιό σας δεν έχει να κάνει με το δίκαιο ή την αξιοκρατία. Δεν μου αρέσουν οι μπλε φάκελοι». Ο φοιτητής άρχισε τότε να πιάνει το νόημα και να καταλαβαίνει ποιες επιπτώσεις έχει η φιλοσοφία που εκείνος υποστήριζε στο δοκίμιό του κατά την εφαρμογή της. Αυτός άλλωστε ήταν και ο σκοπός της δυσμενούς αρχικής αξιολόγησης από τον εκπαιδευτικό, ο οποίος στη συνέχεια έδωσε στο δοκίμιο τον καλό βαθμό που του άξιζε, επειδή ήταν καλογραμμένο. Το περιστατικό καταδεικνύει πόσο έντονα έχει εισχωρήσει στην ανθρώπινη σκέψη η ιδέα ότι η ηθική είναι έννοια υποκειμενική αλλά και κυρίως, ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να υποστηριχτεί διανοητικά.

Γ' Η βιβλική άποψη

Κατά την άποψη αυτή, καθολικές, αντικειμενικές ηθικές αξίες θεμελιώνονται στον χαρακτήρα και στο θέλημα του Θεού. Μας αποκαλύπτονται τόσο στη φύση όσο και στο Λόγο του Θεού.

Ο αμερικανός πολιτολόγος Γκίντερ Λούη, γνωστός για τα κριτικά έργα του σχετικά με τη γενοκτονία των Εβραίων και Αρμενίων, καθώς και έργα όπως το «Αμερική στο Βιετνάμ», ξεκίνησε να γράφει ένα βιβλίο, που κατά τον ίδιο, θα

αποτελούσε «μια υπεράσπιση του κοσμικού ουμανισμού και του ηθικού σχετικισμού»¹¹ αποδεικνύοντας πως η θρησκεία δεν είναι απαραίτητη για την ηθική και την κοινωνική σταθερότητα, αποκηρύττοντας ως λαθεμένες τις θεωρίες κάποιων συντηρητικών. Όμως ο Λούη διαπίστωσε ότι τα στοιχεία που είχε συλλέξει έδειχναν ακριβώς προς την αντίθετη κατεύθυνση κι έτσι κατέληξε να γράψει ένα βιβλίο όπου υποστηρίζει ότι η θρησκεία, και ειδικά ο Χριστιανισμός, συσχετίζεται με χαμηλότερα ποσοστά κοινωνικών παθολογιών όπως το έγκλημα, τη κατάχρηση ναρκωτικών, την εφηβική εγκυμοσύνη και την κατάρρευση της οικογένειας. Ο Χριστιανισμός παρακινεί τους ανθρώπους σε συμπεριφορές που σηματοδοτούν κοινωνική υγεία, όπως είναι η υπευθυνότητα, η ηθική ακεραιότητα, η συμπόνια και ο αλτρουισμός. «Σε αντίθεση με τις προσδοκίες του Διαφωτισμού», καταλήγει ο Λούη, «η απελευθέρωση των ατόμων από τα δεσμά της παραδοσιακής θρησκείας δεν έχει ως αποτέλεσμα την ηθική τους ανάταση». Αντίθετα, τα στοιχεία δείχνουν ξεκάθαρα ότι «καμία κοινωνία δεν έχει καταφέρει ακόμη να διδάξει ηθική χωρίς τη θρησκεία»¹². Η Βίβλος περιγράφει πως δημιουργηθήκαμε για να λειτουργούμε ακολουθώντας τις συνταγές της. Η καλύτερη εξήγηση των δεδομένων είναι όταν η ανθρώπινη ζωή ευθυγραμμίζεται με την αντικειμενική δομή της πραγματικότητας.

Αυτός ο ηθικός νόμος δεν είναι ένα σύνολο απρόσωπων κανόνων και κανονισμών: είναι η δεδηλωμένη βούληση του τριαδικού, προσωπικού Δημιουργού. Συνεπώς, η υπακοή του ανθρώπου δεν είναι απλώς ζήτημα συμμόρφωσης με έναν νόμο, αλλά ζήτημα υπακοής σε ένα Πρόσωπο. Επιπλέον, η βιβλική δήλωση ότι εμείς οι άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες, δημιουργηθήκαμε κατ' εικόνα Θεού σημαίνει ότι είμαστε κι εμείς πρόσωπα, δηλαδή όντα ικανά να διατηρήσουμε σχέσεις προσωπικές, όχι μόνο μεταξύ μας, αλλά και με τον ίδιο Αυτόν τον προσωπικό Θεό, εντός των παραμέτρων βέβαια που ο Ίδιος έχει θεσπίσει στις εντολές του. Επιπλέον, ο νόμος του Θεού δεν έχει εκδοθεί μόνο σε προστακτική μορφή, αλλά και με την ενσάρκωση του Λόγου Του, του Ιησού Χριστού. Έτσι, ο τριαδικός Θεός δεν παρέμεινε ένα σύστημα ηθικής στη θεωρία. Έτσι, στην ύστατη, έγκυρη αξιολόγηση της ηθικής

¹¹ Guenter Lewy, *Why America Needs Religion*, Grand Rapids: Eerdmans, 1996, σ. X.

¹² Ομ., σ. 132-133.

συμπεριφοράς μας ως άνθρωποι, Κριτής θα είναι ο Ιησούς Χριστός, το απόλυτο παράδειγμα του ενσαρκωμένου (ηθικού) νόμου του Θεού (Ιωάν. 5/22-23).

Η αντικειμενική υπόσταση της Ηθικής

Κατά τη χριστιανική αντίληψη, οι ηθικοί νόμοι ισχύουν αντικειμενικά επειδή υπάρχει Νομοθέτης. Αλλά δεν πρόκειται για αυθαίρετες εντολές, ούτε για νόμους ενός ιδιότροπου Δημιουργού. Επειδή τον Θεό της Βίβλου δεν Τον χαρακτηρίζει η αστάθεια, ούτε αλλάζει χαρακτήρα. Οι ηθικές εντολές του Θεού προέρχονται από τον χαρακτήρα Του που είναι Αγάπη και βασίζονται στην αγαθή Φύση Του. Έτσι, δεν αλλάζουν επειδή δεν αλλάζει ο Θεός (Μαλ. 3/6). Όπως δηλώνει ο απόστολος Ιάκωβος, «κάθε καλή προσφορά και κάθε τέλειο δώρο έρχεται από ψηλά, από το δημιουργό των ουράνιων σωμάτων. Ο ουράνιος Πατέρας δεν αλλάζει τη λάμψη του ούτε αναβοσβήνει σαν τα αστέρια» (Ιακ. 1/17). Ο Θεός είναι απόλυτα κυρίαρχος και είναι Αυτός που ορίζει τους ηθικούς κανόνες του σύμπαντος. Επειδή Αυτός είναι η ύψιστη Αρχή, οι εντολές Του είναι απόλυτες. Οι άνθρωποι πρέπει να τις υπακούν. Μόνο ο Θεός παρέχει στους ανθρώπους το οικουμενικό πρότυπο σχετικά με το τι είναι ορθό και τι λάθος, το «απόλυτα ηθικό», απόλυτα δεσμευτικό, ανεξάρτητα από το αν κάποιος το πιστεύει ή όχι; Υπάρχουν ανθρώπινες πράξεις και συμπεριφορές (όπως ο ρατσισμός, το μίσος, η καταπίεση, δολοφονίες) που πρέπει να θεωρηθούν λανθασμένες για όλους, ανεξάρτητα από το αν κάποιο άτομο ή ένας πολιτισμός τις θεωρεί ηθικά αποδεκτές.

Στο δίλημμα του Ευθύφρονα ο Σωκράτης ρωτά: «Οι θεοί αγαπούν το ευσεβές (το ηθικό) επειδή είναι ευσέβεια, ή θεωρείται κάτι ευσέβεια επειδή αγαπιέται από τους θεούς;» Εάν η ηθική βασίζεται στον απόλυτο χαρακτήρα του Θεού, τότε δεν είναι αυθαίρετη. Πώς όμως να αντιπαρέλθουμε την δεύτερη όψη του διλήμματος του Ευθύφρονα; Μπορεί ο Παντοδύναμος να γίνει αντικείμενο ενός υψηλότερου νόμου; Ο Κυρίαρχος μπορεί να γίνει υποτελής; Η λύση του διλήμματος βρίσκεται στο γεγονός ότι δεν είναι δύο οι επιλογές, αλλά τρεις. Ο χριστιανισμός αποκλείει την επιλογή ότι ο Θεός είναι υπόλογος σ' έναν υψηλότερο (ηθικό) νόμο, επειδή δεν υπάρχει νόμος πάνω από τον Θεό. Επίσης απορρίπτει την επιλογή ότι η ηθική δεν είναι παρά ένα καπρίτσιο του Θεού. Ο Σωκράτης δεν είχε συλλάβει ότι υπάρχει

αντικειμενικό πρότυπο ηθικής, όχι εξωτερικό προς τον Θεό αλλά εσωτερικό. Η ηθική στηρίζεται στον χαρακτήρα Του.

Ο Αμερικανός φιλόσοφος Ρίτσαρντ Πέρτιλ προσφέρει την εξής απάντηση στο ερώτημα αυτό¹³:

Τι θα μπορούσε να σημαίνει το να πούμε ότι υπάρχει μια αντικειμενική ηθική στη φύση των πραγμάτων; Ότι τα ανθρώπινα όντα πιστεύουν πως ορισμένα είδη ενεργειών είναι σωστά ή λάθος; Τι γίνεται όμως με το σύμπαν πριν από την ύπαρξη των ανθρώπων; Υπήρχε ή δεν υπήρχε σωστό και λάθος τότε; Και αν πούμε ότι υπήρχε, τι εννοούμε; Αν οι πεποιθήσεις μας εμφυτεύθηκαν από τη λειτουργία μη λογικών δυνάμεων, ποιο λόγο έχουμε να τις εμπιστευόμαστε; ... Πώς μπορεί να είναι λογικό να υπακούμε σε μια ηθική πεποίθηση που είναι απλώς αποτέλεσμα τύχης ή εργασίας ανόητων και ελεύθερων δυνάμεων; Ας δούμε και το άλλο μέρος του διλήμματος. Αποφασίζει ο Θεός αυθαίρετα τι είναι σωστό και τι λάθος; Η απάντηση είναι όχι. Οι νόμοι της ηθικής, όπως και οι νόμοι της λογικής, είναι νόμοι της ίδιας της φύσης του Θεού. Ο Θεός δεν μπορεί να ενεργεί παράλογα, ούτε μπορεί να ενεργεί ανήθικα, γιατί δεν μπορεί να ενεργεί ενάντια στη φύση του. Μπορούμε να ενεργήσουμε παράλογα ή ανήθικα, γιατί επαφίεται στη δική μας επιλογή αν θα συμμορφωθούμε με τη λογική, τη φυσική πραγματικότητα ή την ηθική πραγματικότητα. Αλλά, θα μπορούσε να αντιταχθεί κάποιος, αν η ηθική μπορεί να είναι ο νόμος της φύσης του Θεού, γιατί δεν μπορούμε να εξαλείψουμε τον Θεό και να πούμε ότι είναι απλώς ο νόμος της φύσης μας; Επειδή είναι η φύση του Θεού αυτή που είναι, είτε υπάρχει τίποτε άλλο είτε όχι. Αλλά η δική μας φύση είναι εξαρτώμενη: αν ο ορθολογισμός μας και η ηθική μας δεν προέρχονται από τον Θεό, προέρχονται από τυχαίες μεταθέσεις κάποιων βασικών πραγμάτων ή από τη λειτουργία ανεγκέφαλων δυνάμεων. Και στις δύο περιπτώσεις, δεν έχουν καμία ισχύ. ... Πώς θα μπορούσαμε να νιώθουμε ενοχές ή ευθύνη απέναντι σε έναν μη προσωπικό νόμο; Έτσι, εάν υπάρχει ένας αντικειμενικός ηθικός νόμος, όπως φαίνεται να υπάρχει, μπορεί να είναι λογικό να υπακούμε σε αυτόν τον νόμο μόνο εάν έχει την προέλευσή του σε ένα Πρόσωπο. Φυσικά, μπορεί να είναι συνετό να υπακούμε στα αυθαίρετα διατάγματα ενός ισχυρού Θεού του οποίου οι εντολές βασίζονταν μόνο στην ιδιοτροπία, αλλά μπορεί να είναι μόνο ηθικό να υπακούμε σε έναν Θεό του οποίου η φύση είναι η καλοσύνη. ... Εάν ο συλλογισμός μας μέχρι στιγμής είναι σωστός, τότε το Όν που είναι υπεύθυνο για την ύπαρξη και την κατανοητότητα του σύμπαντος είναι επίσης υπεύθυνο για τις ηθικές μας κρίσεις. Έτσι, η μόνη λογική εξήγηση για δύο βασικούς τομείς της εμπειρίας μας, τον συλλογισμό και τη λήψη ηθικών κρίσεων, είναι η ύπαρξη ενός Όντος που αρχίζει να μοιάζει όλο και περισσότερο με τον Θεό του παραδοσιακού θείσμου.

¹³ Richard Purtill, *Reason to Believe. Why Faith Makes Sense*, San Francisco: Ignatius Press, 2009, σ. 109-112.

... Ο Χριστιανισμός δίνει εδώ δύο απαραίτητες απαντήσεις: μια απάντηση στο πρόβλημα του γιατί βρισκόμαστε στο σημερινό χάος και μια απάντηση στο πρόβλημα του πώς πρέπει να θεωρήσουμε τη δικαιοσύνη του Θεού χωρίς απελπισία. Η ιδέα κάποιας αρχικής καταστροφής - η πολύ κακοποιημένη και παρεξηγημένη ιδέα του Προπατορικού Αμαρτήματος - είναι σίγουρα μια υπόθεση που συνιστά τον εαυτό της στη λογική. ... Έτσι καταλήγω στο συμπέρασμα ότι η λογική μας οδηγεί μέχρι την ιδέα ενός δίκαιου Θεού και επομένως μας δείχνει ένα πρόβλημα στο οποίο το χριστιανικό μήνυμα είναι η φυσική του λύση. Το να απορρίπτει την έννοια ενός Όντος του οποίου η φύση είναι το θεμέλιο της ηθικής σημαίνει τελικά ότι κλέβεις κάθε νόημα από την έννοια της ηθικής. Το να γίνει αυτό σημαίνει ότι παραιτείσαι από κάθε δικαίωμα να επαινείς ή να κατηγορείς, να αποκαλείς οποιαδήποτε πράξη κακή ή οποιονδήποτε άνθρωπο καλό. Και για να γίνει αυτό σημαίνει ότι γίνεσαι τρολ και όχι ανθρώπινο ον. Με το να αφαιρέσουμε τον Θεό από το σύμπαν, δεν σημαίνει ότι ο άνθρωπος θα σκαρφαλώσει στον άδειο θρόνο, αλλά αντίθετα, ότι θα κατακυλιήσει στο επίπεδο των θηρίων.

Το ηθικό συναίσθημα

Στο βιβλίο με τίτλο, «Αυτό που μας καθιστά ανθρώπους»¹⁴ ο θεολόγος Ντέιβιντ Γκούντινγκ και ο μαθηματικός Τζον Λένοξ επισημαίνουν πέντε στοιχεία που συντελούν σ' αυτό που κοινώς ονομάζεται «ηθικό συναίσθημα» και που εκείνοι θεωρούν αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης φύσης.

Πρώτον, το *αίσθημα δικαιοσύνης*. Το έμφυτο αίσθημα δικαιοσύνης το συναντάμε ήδη στα πολύ μικρά παιδιά. Δύο αδέρφια παίζουν και ο μεγαλύτερος αρπάζει το παιχνίδι του νεότερου αρνούμενος να του το επιστρέψει, προκαλώντας τις κραυγές του μικρού. Η μητέρα, ακούγοντας τον καβγά, μπαίνει στο δωμάτιο τη στιγμή που το μικρότερο παιδί χτυπάει τον αδερφό. Δεν είδε πώς άρχισε ο καβγάς και ότι ο μεγαλύτερος τον προκάλεσε. Έτσι τιμωρεί τον μικρότερο. Εκείνος διαμαρτύρεται κλαίγοντας: «Είναι άδικο, δεν έφταιγα εγώ!» Διερωτάται κανείς, από πού πήρε το μικρό παιδί την ιδέα ότι ο κόσμος πρέπει να είναι δίκαιος; Όμως, το αίσθημα δικαιοσύνης υπάρχει μέσα μας, αν και η μακροχρόνια εμπειρία αδικιών στον κόσμο τείνει

¹⁴ David Gooding και John Lennox, *Being Truly Human: The Limits of Our Worth, Power, Freedom and Destiny*, Belfast: Myrtlefield House, 2018, σ. 97-122.

να σκληρύνει την ευαισθησία μας και κάποιες φορές μας κάνει να γινόμαστε κυνικοί προς τους άλλους.

Δεύτερον, το *αίσθημα αισθητικής*. Δεν το επινόησαν οι άνθρωποι αυτό. Μ' αυτό γεννιόμαστε. Όμως το εκτιμούμε γιατί μαζί με την ομορφιά εικόνων γύρω μας το αίσθημα αισθητικής είναι αυτό που μας επιτρέπει να απολαύσουμε την ομορφιά αποστρεφόμενοι την ασχήμια. Το ότι θεωρούμε ένα τριαντάφυλλο «όμορφο» είναι άκρως υποκειμενικό αίσθημα, αλλά με το να το δείχνουμε σε άλλους, αναμένοντας ότι θα συμφωνήσουν μαζί μας στην εκτίμηση της ομορφιάς του δείχνει ότι υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια που μας κάνουν να ξεχωρίζουμε το όμορφο από το άσχημο. Σημαντικό είναι ότι υποθέτουμε πως και οι άλλοι έχουν τα ίδια εγγενή κριτήρια περί αντίληψης της ομορφιάς. Εάν κάποιος άνθρωπος δεν τα έχουν, ή προτιμούν την ασχήμια, πιστεύουμε ότι αυτοί είτε πάσχουν από αχρωματοψία είτε από κάποια εγκεφαλική διαταραχή που δεν τους επιτρέπει να αντιλαμβάνονται σωστά τα σχήματα και χρώματα.

Ως τρίτο στοιχείο, ο Γκούντινγκ και ο Λένοξ επισημαίνουν τη *γλωσσική ικανότητα* του ανθρώπου. Η εγγενής γλωσσική μας ικανότητα παλαιότερα θεωρείτο πως εξελίχθηκε από τις κραυγές των ζώων. Όταν δηλαδή κάποιο πρωτόγονο γουρούνι συναντούσε ένα λιοντάρι, το σοκ που εκείνο έπαιρνε εκδηλωνόταν με ένα τρομαγμένο γρύλισμα. Όταν αυτό συνέβαινε συχνά, τα άλλα γουρούνια που άκουγαν το συγκεκριμένο γρύλισμα το συσχέτιζαν με «λιοντάρι». Έτσι, από τις πρωτόγονες απαρχές της και από χιλιάδες άλλου είδους επιφωνήματα, η γλώσσα θεωρείτο ότι εξελίχθηκε σταδιακά σε διάρκεια εκατομμυρίων ετών. Εκτενή πειράματα με πιθήκους μάταια επιχείρησαν να εντοπίσουν την εξελικτική προέλευση της γλώσσας από μια προ-ανθρώπινη πηγή. Σήμερα, καμία γλώσσα δεν θεωρείται πρωτόγονη με την έννοια ότι προέρχεται από τα ζώα. Ακόμα και λαοί με λιγότερο πολύπλοκες πολιτισμικές δομές φαίνεται πως έχουν εξαιρετικά εξελιγμένες γλώσσες, με σύνθετη γραμματική και πλούσια λεξιλόγια, ικανές να προσδιορίσουν επακριβώς το κάθε τι και να συζητήσουν οτιδήποτε εφάπτεται της σφαίρας των ενδιαφερόντων τους. Ο Νόαμ Τσόμσκι, ο επιφανής αμερικανός γλωσσολόγος και φιλόσοφος,

σε πρωτοποριακό έργο του για τη γλώσσα¹⁵ επισημάνει το γεγονός ότι η ιδιοφυΐα της ανθρώπινης γλώσσας συνίσταται, όχι απλώς στη χρήση αυθαίρετων ήχων (συνεπώς και λέξεων) για την αναπαράσταση αντικειμένων και ιδεών, αλλά ακόμη περισσότερο σε μια ικανότητα σύλληψης, κατανόησης και έκφρασης μέσω σύνταξης λογικών σχέσεων μεταξύ των ιδεών.

Τέταρτον, η εγγενής *αίσθηση περί ηθικών αρετών και περί κακού*. Όχι μόνο έχουμε ένα έμφυτο αίσθημα περί δικαιοσύνης και αδικίας, αλλά μας χαρακτηρίζει και μια έμφυτη διάκριση ηθικά σωστών ή λανθασμένων ενεργειών και συμπεριφορών. Το ψέμα λογίζεται ως παράσιτο της αλήθειας επειδή – για να είναι αποτελεσματικό – βασίζεται στην προσδοκία ότι οι άλλοι θα πουν την αλήθεια. Αν όλοι πάντα έλεγαν ψέματα, κανείς ποτέ δεν θα πίστευε τίποτα και κανέναν. Οι σχέσεις θα υπονομεύονταν και η κοινωνική ζωή θα καθίστατο αδύνατη με ενδημική την ανασφάλεια. Ένας ψεύτης δεν μεταφέρει απλώς αναξιόπιστες πληροφορίες: δείχνει επίσης ότι είναι αναξιόπιστο άτομο. Εκμεταλλεύεται την εμπιστοσύνη του άλλου προκειμένου να την προδώσει, κάνοντας κακό. Επίσης, η ανθρώπινη συνήθεια να κατηγορούμε τους άλλους όταν λένε ψέματα δείχνει ότι ο ηθικός νόμος είναι «γραμμένος» στην ανθρώπινη καρδιά. Αυτό καταδεικνύει πως οι ηθικοί νόμοι είναι έμφυτοι στην ανθρώπινη φύση. Οι Γραφές δηλώνουν ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν δημιουργηθεί με ηθική παρόρμηση ή ηθική συνείδηση. Οι άνθρωποι συχνά αισθάνονται ότι πρέπει να κάνουν μια ηθική πράξη (όπως η αλήθεια) έναντι μιας άλλης (ψέματα). Ο απόστολος Παύλος δηλώνει ότι ενώ οι Εθνικοί δεν έχουν το νόμο γραμμένο σε πέτρινες πλάκες που δίνονται στους Ιουδαίους (Εξ. 24/12), έχουν τον ηθικό νόμο του Θεού «γραμμένο στις καρδιές τους» (Ρωμ. 2/15). Έτσι, κάθε άτομο έχει μια εσωτερική αίσθηση περί σωστού και λάθους που κρίνει τις σκέψεις, τις πράξεις και τα λόγια του. Η συνείδηση ενός ατόμου αποκαλύπτει αυθόρμητα αυτόν τον

¹⁵ Noam Chomsky, „Review of B. F. Skinner”, *Verbal Behavior. Language* 35/1 (1959), σ. 26–58, αναφ. από Gooding και Lennox, σ. 117.

εσωτερικό νόμο που είναι γραμμένος στην καρδιά του κατηγορώντας ή υπερασπιζόμενος ορισμένες ενέργειες¹⁶.

Πέμπτον, η *συνείδηση και η ντροπή*. Ως άνθρωποι είμαστε εφοδιασμένοι με δύο μηχανισμούς που μας εμποδίζουν να παραβιάσουμε τους έμφυτους μέσα μας ηθικούς νόμους. Αν τυχόν και τους παραβιάσουμε, εκείνοι λειτουργούν ως εσωτερικοί μάρτυρες εναντίον μας. Ο πρώτος είναι η «συνείδηση» και ο δεύτερος το αίσθημα «ντροπής» μέσα μας. Αν, παρ' όλες τις προειδοποιήσεις, επιμένουμε στο κακό, τότε μας καταλαμβάνει συχνά ένα αίσθημα ντροπής που εκφράζεται συνήθως και μ' ένα κοκκίνισμα. Αλλά ακόμη και αν το κακό που τυχόν διαπράττουμε δεν διαπιστωθεί ή αποκαλυφθεί, ο μηχανισμός ντροπής μέσα μας μάς οδηγεί στο να ντρεπόμαστε για τον εαυτό μας (αν είμαστε ειλικρινείς με τους εαυτούς μας), έστω κι αν ουδείς άλλος το γνωρίζει. Οι δύο αυτοί μηχανισμοί μαρτυρούν περί ενός «καθολικού» ηθικού νόμου.

Συμπέρασμα

Στο άρθρο αυτό ασχοληθήκαμε με το ερώτημα, πού βασίζεται η Ηθική και τις τρεις πιθανές απαντήσεις που έχουν προβληθεί μέχρι σήμερα.

Η πρώτη απάντηση που εξετάσαμε είναι η επιστήμη ως βάση της ηθικής. Ως συμπέρασμα της συζήτησης είδαμε πως πολλοί επιστήμονες δεν διακρίνουν ότι η επιστήμη ερευνά το «πώς», δηλαδή τους νόμους και τους μηχανισμούς που συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε «φύση». Δεν μπορεί να παρέχει απαντήσεις σχετικά με το «γιατί» των νόμων, δηλαδή τον σκοπό τους. Η επιστήμη φτάνει στα όριά της, επειδή το «γιατί» δεν υπάγεται στους νόμους της φυσικής, αλλά της μεταφυσικής. Γι' αυτό τον λόγο, κάθε εγχείρημα να στηρίξουμε την όποια «ηθική» σε φυσικούς νόμους καταντά μάταιο εγχείρημα.

Η δεύτερη απάντηση αφορά την κοινωνία, τους πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες και κάποιες σχετικιστικές θεωρήσεις ως βάση της Ηθικής. Είδαμε όμως

¹⁶ J. P. Moreland και Tim Muehlhoff, *The God Conversation*, 2^η έκδ., Downers Grove: InterVarsity Press, 2017, σ. 105.

ότι τόσο ο εγωιστικός παράγοντας (Χομπς), όσο και η κοινωνική δικαιοσύνη (Ρουσσώ), όσο και ο ωφελιμισμός ως βάσεις ευημερίας και ηθικής δικαιοσύνης μιας κοινωνίας είναι πέρα για πέρα ελλιπείς και ελαττωματικές. Οι σύγχρονες κοινωνίες μαστίζονται από την αβεβαιότητα σχετικά με την αλήθεια και την αυθαιρεσία που έχει επιφέρει και επιβάλλει ο σχετικισμός. Έτσι, η βάση ηθικής συνύπαρξης των λαών στην εποχή μας καταντά όλο και περισσότερο αμφίβολη.

Την μόνη ελπίδα σταθερής βάσης της ηθικής προσφέρει ο Χριστός ως ο ενσαρκωμένος ηθικός Λόγος του Θεού, με τον υπέρτατο χαρακτήρα του Θεού που είναι Αγάπη.

Ο Έραστος Φίλος είναι φυσικός (MSc και PhD) και κάτοχος MA στη Χριστιανική Απολογητική από το Talbot School of Theology, Biola University, Λος Άντζελες, ΗΠΑ.